

Prof. dr hab. Danuta Künstler-Langner
Uniwersytet Mikołaja Kopernika

**Recenzja rozprawy doktorskiej Justyny Romanowskiej
pt. *Polsko-ukraińsko-rosyjskie konteksty poezji metafizycznej
serbskiego baroku*, napisanej pod kierunkiem
dr hab. Doroty Gil, prof. UJ**

Rozprawa doktorska Justyny Romanowskiej pt. *Polsko-ukraińsko-rosyjskie konteksty poezji metafizycznej serbskiego baroku* składa się z Wprowadzenia, czterech rozdziałów i Zakończenia. Konstrukcja pracy jest bardzo dobrze przemyślana, gdyż Autorka rozpoczyna od inspiracji polsko-ukraińsko-rosyjskich kultury serbskiej w okresie baroku, a następnie prowadzi czytelnika po najważniejszych tematach metafizycznej refleksji nad istotą życia. Rozpoczyna zatem od medytacji miejsca człowieka w uniwersum, by przejść do doświadczania czasu i określenia relacji człowieka z Bogiem. Kultura serbska otwarta na europejskie dziedzictwo filozoficzne i literackie, od antyku grecko-rzymskiego do formacji topicznych typowych dla XVII stulecia, okazuje się przestrzenią nawarstwianych tematów, toposów i wypowiedzi poetyckich o różnym stopniu skonwencjonalizowania. Jej mocne zakorzenienie w nurtach literatur europejskich sprawia, co wykazuje Autorka, że stała się ona repozytorium ciekawych i niezwykle trafnych form komunikowania kondycji człowieka i przekazywania wartości duchowych. Ukształtowanie topiczne poezji serbskiej omawianego okresu jest owocem akceptacji szeroko pojętej tradycji filozoficznej i religijnej, dlatego podejmowane przez poetów gatunki odzwierciedlają zróżnicowane postawy wobec przemijania, kondycji ludzkiej, konstytucji biologicznej człowieka i eschatologicznych odczuć jednostki. Na te zagadnienia pani Justyna Romanowska zwraca uwagę, bacznie przyglądając się miejscu człowieka w świecie i dążeniu do pozaziemskiego spełnienia. Autorka postawiła sobie ambitne i trudne zadanie – ukazać wpływy i inspiracje słowiańskich kręgów kulturowych, polskich, ukraińskich i rosyjskich, na metafizyczną poezję serbską osiemnastego stulecia. Takie zamierzenie wymagało nie tylko sprawności w zakresie wyboru i interpretacji bazy źródłowej, ale selekcji, wyborów, ciągłej konfrontacji tematów, odniesień i cytatów, wpisanych w świadomość europejskiego czytelnika. Z zadania tego Autorka wywiązała się bardzo dobrze, dowodząc niezwyklej umiejętności interpretacyjnej, dobrego warsztatu filologa i kompetencji komparatystycznych. Napisanie rozprawy na ten temat oznaczało zmierzenie się z materią różnych literatur, porównywaniem kontekstów kulturowych i wreszcie na przedstawianiu wniosków dotyczących najbardziej znaczących nurtów poezji metafizycznej i piśmiennictwa o charakterze religijnym.

We Wprowadzeniu zawarto najważniejsze tezy pracy, uzasadnienie rozwinięcia tematu rozprawy oraz ustosunkowanie się do istniejących już ustaleń badaczy dotyczących epoki baroku w kulturze Słowian. Doktorantka podkreśliła specyfikę kulturową i religijną badanego obszaru, na którym dominowało prawosławie i model duchowości bizantyńskiej. Wskazała na wielotorowość nurtów barokowych w Europie Zachodniej, transponowanych następnie na grunt literatur wschodniosłowiańskich i literatury serbskiej. Wzięła pod uwagę przemiany gustu serbskiego czytelnika w czasie, gdy przyswajano i adaptowano dzieła europejskiego baroku. Twórcy ukraińscy i rosyjscy promowali polskie wzorce literackie, prezentując otwartą postawę wobec polskiej kultury barokowej. Mgr Justyna Romanowska badając tematy i motywy poezji serbskiej była świadoma bogactwa odwołań do literatury ukraińskiej i rosyjskiej oraz poezji polskiej, stanowiącej ich bazę źródłową w zakresie topiki i motywiki oraz grecko-rzymskiej mitologii. Prezentowana rozprawa stanowi zatem bardzo rzetelne i panoramiczne spojrzenie na metafizyczną poezję serbskiego baroku, zrodzoną z inspiracji rodzimych, ale przede wszystkim z niezwykle żywotnej tradycji polskiego, ukraińskiego i rosyjskiego baroku. Sporo miejsca poświęca Autorka rozprawy roli tradycji antycznej, w dużym stopniu chrystianizowanej i włączanej w przestrzeń bizantyńskiej interpretacji świata. Pokazanie kontekstów filozoficznych i literackich literatury serbskiej osiemnastego wieku wiązało się z przebadaniem wielu utworów barokowych, dociekania kierunków inspiracji, źródeł i ustalania miejsc inkarnowanych toposów. Z tego zadania Doktorantka wywiązała się bardzo dobrze, mając świadomość bogactwa zapożyczeń i funkcjonowania poetyckich wzorów poezji ukazującej człowieka w perspektywie uniwersum, wobec Boga i czasu. Powstała zatem bardzo przejrzyste zaprojektowana rozprawa, a włączone w tekst interpretacje utworów poetyckich doskonale ilustrują tok rozważań.

Autorce rozprawy udało się pokazać, jak bardzo literatura serbska omawianego okresu była otwarta na modele przekazu artystycznego i wzory estetyczne polsko-ukraińsko-rosyjskie oraz jak przetwarzała i utrzymywała istniejące wcześniej konwencje. Twórcy serbscy z jednej strony pielęgnowali wypracowane w przeszłości gatunki i wzory, a z drugiej wzbogacali swoje dziedzictwo o nowe formy, realizacje tematyczne i topiczne oraz wrażliwość ukształtowaną obecnością w kulturze śródziemnomorskiej. Pani mgr Justyna Romanowska wybrała najbardziej reprezentatywne utwory i skoncentrowała się na transformowanych motywach, tematach. Ukazała w ten sposób dynamizm serbskiego baroku w odniesieniu do zachodnioeuropejskich i wschodnioeuropejskich modeli duchowości oraz wrażliwości religijnej twórców. Nakreśliła zatem bardzo trafny obraz literatury serbskiej z akcentem na swoistość i europejskość. W jej polu badania znalazły się idee chrześcijańskie i szeroko pojęte idee humanistyczne, migrujące w obszarach literatur Europy i krystalizujące się w artystycznych wyobrażeniach świata, jak i gatunkach literackich. Pani mgr Romanowska musiała zbadać najbardziej produktywne komponenty kultury śródziemnomorskiej i konfrontować je z realizacjami artystycznymi (gatunki literackie, tematy, filozofia, hermeneutyka

mitów) osiemnastowiecznej Serbii. Z tego zadania wywiązała się doskonale, ujawniając swą konsekwencję w „tropieniu” wpływów i zależności, retorycznych formuł, inkarnacji toposów i motywów. Przebadana przez Autorkę metafizyczna poezja serbska, zorientowana na różne szkoły duchowości, nosi ślady wielowarstwowej tradycji intelektualnej Europy. Doktorantce udało się określić najbardziej atrakcyjne idee, wzory osobowe i duchowe, zidentyfikować przesłania obecne w metafizycznych nurtach literatur europejskich, wreszcie wskazać na źródła konkretnych tekstów w wybranej grupie utworów. Zastosowane metody, m.in. filologiczna i komparatystyczna w zakresie literatury i kultury, przyniosły dobry rezultat, ułatwiając Autorce swobodne poruszanie się po obszarze czterech literatur. W rozprawie przyjęto kryterium tematyczne, co znacząco wpłynęło na prawidłową architekturę treści oraz klarowne rozważania w zakresie czterech rozdziałów. Pani mgr Romanowska bazuje na starannie dobranej bibliografii, odnosi się do znaczenia wschodniosłowiańskiej sztuki barokowej, swobodnie odnajduje się w kontekstach historycznych i kulturowych. Jest badaczką świadomą nawarstwiającej się tradycji i zależności między literaturami – rosyjską, ukraińską i polską. Analizuje relacje człowiek – czas – Bóg w literaturze, uwzględniając przemiany historycznoliterackie i estetyczne. Ta interesująca i rzetelnie napisana rozprawa wypełnia lukę w badaniach metafizycznych nurtów literatury serbskiej.

W Rozdziale I: Polsko-ukraińsko-rosyjski wpływ na kulturę serbską doby baroku – kontekst historycznoliteracki zawarto informacje na temat baroku jako formacji kulturowej. Autorka wykorzystała najważniejsze opracowania na temat baroku literackiego, przywołując prace m.in.: J. Pelca, A. Nowickiej-Jeżowej, R. Łuźnego, E. Przybył. Pisząc tę część rozprawy, Doktorantka zmierzyła się z ogromną materią tekstów, gatunków i wydarzeń życia publicznego wskazanych terenów kulturowych, by odnieść się do wzorców humanistycznych, poglądów antropologicznych i idei religijnych wpisanych w formację baroku europejskiego. Skupiła się również na najważniejszych zjawiskach, np. kontrreformacji, wiedząc, że jej rozprawa dotyczy przenikających się kultur, odczuć, formacji religijnych i piśmiennictwa religijnego o różnych formułach dydaktycznych. Należy podkreślić, że w tym rozdziale, jak i całej pracy Doktorantka prezentuje dużą wiedzę historyczną, rozwijając swoje wywody w dobrze dobranym kontekście (wydarzenia, nurty, zjawiska, ich implikacje, rozwinięcia, skutki). Badanie zależności między literaturami polską i rosyjsko-ukraińską prowadzi Autorkę w dobrym kierunku. Może ona zatem wskazać zjawiska i sposoby wypowiedzi literackich w literaturze serbskiej XVIII wieku. Opisując warunki historycznoliterackie baroku Europy Zachodniej i Polski, Autorka prezentuje teren Serbii i odpowiada na pytanie, w jaki sposób i w jakim zakresie twórcy serbscy korzystali z doświadczeń pisarzy zachodnich, na ile i czy przekraczali utarte już drogi oraz formy ekspresji. Opisano rusko-słowiańskie i łacińsko-słowiańskie szkoły w Serbii. Mgr Romanowska skorzystała z najnowszej książki Aliny Nowickiej-Jeżowej *Barok polski. Między Europą i Sarmacją*. Część pierwsza. *Profile i zarysy całości* (Warszawa 2011), w której pojawiają się ustalenia na temat granic i przenikania się literatur europejskich. Po zaprezentowaniu swoich

wniosków Doktorantka przechodzi do porządkowania wybranych tematów i toposów w rozdziale drugim.

Rozdział II: Człowiek i świat został podzielony na dwie sfery: Harmonia mundi i Disharmonia mundi. Autorka bada w nim relacje człowiek – świat, konfrontując poezję serbską z wypowiedziami utrwalonymi już w literaturze Europy. Dokładnie zapoznaje czytelnika z wizjami kosmosu obecnymi w kulturze Europy do XVIII wieku, akcentując rolę Biblii w kształtowaniu wyobrażeń przestrzeni i odnosząc się do dziedzictwa grecko-rzymskiego antyku. W sposób panoramiczny przygląda się miejscom i szeroko pojętej naturze, by przedstawiać wnioski na temat chrześcijańskiej wizji kosmosu (dobre – złe, harmonijne – pozbawione harmonii, widzialne – niewidzialne). Doktorantka bada wybrane fragmenty Pisma Świętego, wiedząc, jak lektura Biblii, obecna w świadomości zbiorowej i kreacjach artystycznych, oddziaływała na realizację podejmowanych przez poetów tematów. Serbski kaznodzieja Gavriło Stefanović Venclović parafrazował Księgę Przysłów, rozwijając obrazy Mądrości. W kręgu zainteresowania Doktorantki znaleźli się tacy poeci, jak: Mikołaj Sęp Szarzyński, Wacław Potocki, Zbigniew Morsztyn, Łazarz Baranowicz, Jovan Rajić, Gavriło Stefanović Venclović, Karion Istomin. Autorka rozprawy skupiła się na obrazach świata realnego oraz jego eschatologicznego dopełnienia w zaświatach. Przypomniła dzieła Pseudo-Dionizego Areopagity, którego wizja niebiańskiego domu na stałe wpisała się w wyobraźnię chrześcijan. Rozwinęła metaforę człowieka – mikrokosmosu obecną w wielu utworach refleksyjnych na temat miejsca jednostki w uniwersum. Bardzo ciekawe wnioski znajdują się w części – Disharmonia mundi. Tu Doktorantka przywołuje wizje świata nacechowane złem, cierpieniem i śmiercią. Stanowią one dopełnienie sfery harmonijnej, eksponując topos *życie snem i vanitas*. Badając metaforę spacjalną Autorka słusznie podkreśla zagubienie i samotność człowieka w świecie dwóch nieskończoności.

W Rozdziale III: Człowiek i czas Doktorantka odnosi się do biblijnych koncepcji pojmowania czasu w perspektywie teologicznej. Ukazuje pojmowanie i przeżywanie czasu przez chrześcijanina – ulotność czasu, krótkość życia ziemskiego, tematyka śmierci, perspektywa wieczności z Chrystusem. Interpretuje najważniejsze utwory barokowe eksponujące topikę mortalną oraz opisujące trudną refleksję na temat kresu życia ludzkiego. W tej grupie tekstów znalazły się liryczne medytacje Olbrychta Karmanowskiego, Wacława Potockiego, Iwana Wełyczkowskiego, Symeona Połockiego, Teofana Prokopowicza i innych. Zawarte w tej części pracy interpretacje wierszy są bardzo trafne i wpisują temat śmierci w rozważania o życiu w cnocie (nawiązanie do *virtus*, dobrego sumienia, doskonałości), ale również są zapisem obaw człowieka żyjącego w rzeczywistości materialnej. Przytoczony utwór Hieronima Morsztyna *Vanitas vanitatum...* wyraża duże zainteresowanie tematyką marność w okresie baroku, a symbole wanitatywne obecne są w różnych nurtach poezji metafizycznej omawianego okresu. Doktorantka wyjaśniła ich źródła, wskazała na popularność obrazów makabry, przedstawień transformacji ciała po śmierci biologicznej, przyjrzała się motywom wiecznego życia. Swoje interpretacje osadziła

w bogatym kontekście filozoficznym i religijnym, z jednej strony nawiązując do lektury Biblii i przeżywania śmierci Chrystusa przez ludzi, a z drugiej do kwestii wiary i nadziei na dobrą wieczność rozwijanych przez barokowych twórców. Ważne okazały się kwestie dotyczące rekonstrukcji wrażliwości czytelników wierszy, którzy obcując z obrazami idei *vanitas* i przemijania, poszukiwali duchowego ocalenia przed śmiercią. Poezja zarejestrowała takie postawy i stawiała pytania o cel życia. Mgr J. Romanowska trafnie i z dużą wiedzą przedstawiła źródła tematyki śmierci w nurtach wybranych literatur słowiańskich, akcentując rolę Biblii (znaczenie alegoryki biblijnej) oraz literatury patrystycznej. Uwzględniając traktaty o śmierci oraz przepych ceremonii żałobnych, mogła stwierdzić, że obrazy śmierci oraz medytacje i plastyczne wyobrażenia śmierci stały się ważną częścią poezji metafizycznej, rozwijanej na terenie Europy Zachodniej oraz jej wschodnich sąsiadów. Uwagę kieruje Autorka na najbardziej wpływowych poetów, np. Iwana Wełyczkowskiego, działającego w kręgu czernihowskim inspirowanym przez Łazarza Baranowicza, oraz innych, dla których refleksja egzystencjalna stanowiła formę wypowiedzi na temat miejsca człowieka w świecie. Podkreśla wielokrotnie rolę środowiska Akademii Kijowsko-Mohylańskiej i jej rektora oraz poety Teofana Prokopowicza. W tak szerokim kontekście wzorów, wpływów, zapożyczeń i asymilacji tematów charakteryzuje poezję serbską, przywołując twórczość Jovana Rajicia i Gavрила Stefanovicia Venclovicia. Serbscy twórcy pozostający w orbicie europejskich wzorów tworzyli interesującą i zróżnicowaną topicznie poezję metafizyczną. W jej nurtach pojawiały się również epitafia, którym Doktorantka poświęciła wiele uwagi. Ta część rozprawy jest bardzo sumiennie napisana. Pani mgr Romanowska swobodnie porusza się po drogach zapożyczeń, jest świadoma transmisji tematów do poezji serbskiej, ukazuje swoistość literatury serbskiej odwołującej się do chrześcijańskiej tradycji Europy.

Rozdział IV: Człowiek i Bóg wprowadza czytelnika w świat sakralnej więzi człowieka z Opatrznością. Doktorantka osadziła interpretacje wybranych utworów w przestrzeni prawosławia, odwołując się do autorytetu Pisma Świętego i dzieł Ojców Kościoła. Charakteryzując poezję serbską, wskazano na tendencje do akcentowania potrzeby rozwijania życia duchowego i medytacji nad życiem Chrystusa, postrzeganego jako wzór i cel ludzkiej peregrynacji. Wiele miejsca poświęcono kwestii grzechu i zbawienia, co miało odzwierciedlenie w literaturze i pismach kręgów monastycznych. Autorka przypomniała gatunki literackie związane z najważniejszymi świętami chrześcijańskimi – Bożym Narodzeniem i Wielkanocą, szczególnie widowiska misteryjne. Badając ukraińsko-rosyjsko-serbskie powiązania literackie odniosła się do sfery sacrum w życiu codziennym, serbskich szkół duchowości bazujących na wzorach ukraińsko-rosyjskich, organizowanych przedstawień teatralnych, religijnych widowisk bożonarodzeniowych. Walorem tego rozdziału jest panoramicznie ukazana sfera sacrum, w której społeczność wyrażała swój szacunek wobec Boga i chęć pogłębiania relacji jednostka – Bóg. Pani mgr Romanowska interpretuje utwory poetyckie z dużą wiedzą teoretycznoliteracką, opisując koncepty, metafory i symbole. Zwraca uwagę na opozycję światłość –

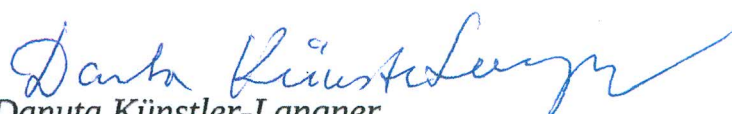
ciemność wyrażającą Chrystusa-Słońce i przestrzenie pozbawione Stwórcy. Rozwija tematykę miłosierdzia poruszaną przez poetów oraz przygląda się relacjom człowieka z Bogiem, który nie tylko potrafi karać, ale przede wszystkim kochać i wybaczać. Relacje człowiek – Bóg zawarte w poezji serbskiej XVIII wieku pokazano w perspektywie religijnej, filozoficznej, na tle gatunków literackich otwartych na tematy refleksyjne. Znalazły się tu odniesienia do Biblii, postaw pokutnych oraz tendencji kształtowania tekstów wokół figury Miłości świętej. Przedstawiając motywy religijne, Doktorantka uwzględniła również tendencje oświeceniowe, poszerzające odczytanie życia ludzkiego o koncepcje nowożytne.

Rozprawa jest bardzo przejrzysto napisana, a zaproponowana architektura treści doskonale oddaje zaplanowane rozwinięcie tematu. Dzięki metodzie filologicznej i komparatystycznej oraz interpretacjom tekstów osadzonych w tkance historycznej, społecznej i kulturowej, odbiorca śledzi migracje motywów i tematów z różnych przestrzeni literackich w kierunku poezji serbskiej osiemnastego wieku. Pani mgr Romanowska wyeksponowała tematykę sacrum w słowiańskich literaturach oraz bohaterów utworów medytacyjnych, refleksyjnych, pokutnych, o szerokiej symbolice wanitatywnej oraz topice temporalnej. Praca jest napisana pięknym językiem polskim i stanowi bardzo erudycyjne spojrzenie na nurt metafizyczny poezji serbskiej.

Pani mgr Justyna Romanowska dokładnie zbadała polską poezję barokową, która wyrażała idee sarmackie i zachodnie. Dobrze byłoby dodać do bibliografii *Antologię polskiej poezji metafizycznej epoki baroku* pt. *Wysoki umysł w dolnych rzeczach* z wstępem Krzysztofa Mrowcewicza (Warszawa 1993). Polecam lekturze szczególnie ten wstęp, ponieważ badacz opisuje zjawisko poezji metafizycznej w perspektywie sztuki medytacji, „zastosowania zmysłów”, praktyk pogłębiania duchowości w środowiskach klasztornych. Transmisja tych praktyk odzwierciedlanych w poezji w kierunku prawosławia musiała owocować nowymi formami interpretacji życia w literaturze serbskiej. Dobrze się stało, że Doktorantka wprowadziła do rozprawy emblematy barokowe, których bogata tradycja renesansowa usytuowała je w grupie tekstów o wymowie religijnej i filozoficznej. Polska emblematyka barokowa, wyrażająca idee zachodnie i rodzime, stanowiła ważne źródło zapożyczeń, dlatego emblemat należy rozpatrywać jako utwór symboliczny, nośnik wzorców osobowych - „pogańskich i chrześcijańskich” (odwołanie do ustaleń prof. Janusza Pelca), wyrażający możliwość zbliżenia sztuk – plastycznych i słowa. Doktorantka korzysta z prac Janusza Pelca, a warto dodać jego monografię pt. *Słowo i obraz. Na pograniczu literatury i sztuk plastycznych*, Kraków 2002. W rozdziałach V i VI tej książki zawarto wiele cennych wniosków na temat zapożyczania wątków i powinowactwa literatury i sztuk wizualnych. W Zakończeniu oczekiwałabym przywołania najczęściej cytowanych i parafrazowanych części Biblii, gdyż to właśnie Pismo Święte wyznaczało w tym nurcie porządek refleksji i medytacji, ze wskazaniem na życie Chrystusa, a szczególnie na jego cierpienie i śmierć. Można też wyliczyć typy bohaterów literackich projektujących swoje życie tak, aby dotrzeć do boskiego centrum. Badając barokową poezję serbską można zastanowić się, czy i na ile twórcy rezygnowali z obrazów makabry i rozkładu, tak

mocno wpisanych w jej zachodnie nurty. Czy chcieli tworzyć poezję o nowych skojarzeniach obrazowych, oddalającą się od średniowiecznych wzorów rozkładu i eksponowanej marności ciała. Prześledzenie tej kwestii może się okazać ciekawym zamysłem badawczym. Powyższe uwagi to ewentualne propozycje dopełnienia rozwiniętego tematu i w żadnym stopniu nie pomniejszają wartości podjętej przez panią mgr Romanowską pracy.

Konkluzja: Rozprawa doktorska pani mgr Justyny Romanowskiej pt. *Polsko-ukraińsko-rosyjskie konteksty poezji metafizycznej serbskiego baroku* stanowi interesujące i erudycyjne studium związków i zapożyczeń w przestrzeni literatur słowiańskich. Uwzględniono dobrze dobraną bibliografię podmiotową i przedmiotową, a interpretacje tekstów poetyckich świadczą o dużej sprawności badaczki oraz wiedzy na temat historii i kultury opisywanych obszarów literatur. Rozprawa stanowi pionierskie, komparatystyczne studium na temat tak zarysowanych związków między literaturami – polską, ukraińską, rosyjską i serbską. Jej napisanie wymagało rozległych dyspozycji humanistycznych oraz dobrego warsztatu badacza literatury. Bardzo wysoko oceniam przedstawioną rozprawę i zgłaszam wniosek o jej wyróżnienie. Dysertacja pani mgr Justyny Romanowskiej spełnia warunki stawiane pracom doktorskim i wnoszę o dopuszczenie mgr Justyny Romanowskiej do kolejnych etapów przewodu doktorskiego.

Prof. dr hab. Danuta Künstler-Langner

Toruń, dn. 9.01.2017 r.